

Становище

НА

ПРОФ. Д-Р СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ ЕВСТАТИЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катедра „Арабистика и семитология“

Професор по 2.2. История и археология

За дисертационния труд на

ПЛАМЕН АНГЕЛОВ ИВАНОВ

На тема:

„Ислям и национализъм в Турция“

За придобиване на научната и образователната степен „доктор“

по професионално направление 2.2 „История и археология“

(Нова и най-нова обща история – Нова история на балканските народи:

Турция през XIX и XX век – Обществено-политическа история)

Дисертацията на Пламен Иванов е свързана с **тема от голяма значимост** за академичните изследвания, които се стремят към разбирането на динамиката в историческата съдба на модерна Турция през призмата на сблъсъка и преплитането между заложените от Мустафа Кемал Ататюрк републикански секуларистки принципи и исляма като водещ фактор при формирането на колективните идентичности и основа на държавноправния и социалния ред, унаследен от епохата на Османската империя. Дисертантът предприема опит да се фокусира в частност върху ключовото за развитието на късната Османска държава, а впоследствие – и на Република Турция като неин исторически приемник, напрежение между ислямския фактор (включително ислямизма) и национализма в обществено-политическия живот. Това е по принцип усилие, насочено към все по-важен проблем, доколкото през последните десетилетия от началото на XXI в. нуждата от все по-задълбочено разбиране на ролята, която ислямът играе в обществото, политиката, образованието и културата на Турция нараства още повече. За външния наблюдател тази сложно устроена страна изглежда културно „разполовена“, каквато впрочем е била през цялата си история и самата Османска империя, обърната както към Изтока, така и към Запада. Предприето от Форума „Пю“ още през 2006 г. мащабно социологическо проучване сочи, че 51% от турците определят принадлежността си към исляма като своя водеща идентичност – преди етническата или националната. Дори и при „турско-ислямския синтез“ след 70-те години на XX в. и въпреки тенденцията към религиозна хомогенизация на значително по-пъстрото по своя състав в османското минало население (според официални твърдения броят на мюсюлманите в Република Турция е над 99%, а независими академични изследвания обикновено посочват дял от над 90%), различните социални групи и елитите остават подчертано хетерогенни от гледна точка своите културни идентичности, политически ориентации и предпочитания.

Към формулировката на целите и задачите на дисертацията Пламен Иванов пристъпва с ясното съзнание за значимостта на разглеждания проблем, като се опитва да проследи срещата и сблъсъка между „новото националистическо секуларистко начало“ и „мюсюлманско-ислямската [sic!] идентичност“ (с. 5–7). Самата формулировка на седемте цели и задачи е за съжаление твърде обща и от нея не проличава напълно ясно какво точно отличава представения труд като водеща призма и „нишка“ в рамките на огромния по своя тематичен обхват проблем за исляма и национализма в Турция. Положителен знак е например това, че дисертантът постулира как ще се стреми към обективно „професионално изследване от критично-проблемно-аналитичен тип и също нетенденциозно такова“, но това по себе си не е цел, а евентуално част от подхода за постигането на поставените задачи. В шестата цел се забелязва опит за формулирането на известна конкретика, доколкото се загатва за „призмата на двете начала“ (исляма и национализма), но и тук личи твърде общият за дисертационно изследване стремеж да се „представи един по-различен, но съществен, прочит на историята на Турция през обхванатия период със съдържащите се етапи“ (с. 7). Така представените твърде общи (и поради това трудно постижими в рамките на една дисертация) цели и задачи, съчетани с липсата на „водеща нишка“, ясна призма и набор от подбрани за целите на изследването конкретни случаи (т.нар. *case studies*), логично водят и до твърде голям, необозрим времеви обхват – от началото на Танзимата през 30-те години на XIX в. до началото на настоящия XXI в.

При така определения тематичен и времеви обхват трудът придобива „панорамен характер“ – обзор на различните етапи, в които ислямът се сблъсква с национализма. Той включва не толкова научно изследване на набор от предварително подбрани конкретни случаи, показателни за (евентуално също формулирани в началото) специфични аспекти на отношенията между исляма (ислямизма) и национализма, а по-скоро обща хронология на тези отношения от времето на късната Османска империя до състоянието им в Република Турция към началото на XXI в. Този хронологичен подход е представен и в твърде лапидарното формулиране на **методологията**, залегнала в основата на дисертационния труд (с. 8). „Методологичните подходи“ се определят като свързани с „исторически, сравнителен, критичен и хронологичен анализ, оценяне [sic!] и систематизиране“. Какви обаче са по-конкретно измеренията на този исторически и сравнителен анализ, не е напълно ясно. Резултатът е обзорен труд, в който натежава „хронологията“ и съответно по този начин се организира и структурата му (с изключение на по-проблемната и понятийна Първа глава), разгърната (от Втора до Пета глави) по периоди в тази иначе продължителна епоха: (1) късен османски период от 1830 до 1924 г.; (2) от установяването на републиката през 1923 г. до 1960 г.; (3) от 1960 г. до 1980 г.; и (4) от 1980 г. до 2002 г.

Предприемането на обзор по проблем, разгръщаш се почти две столетия, изисква висока **степен на задълбочено познаване на неговото състояние и съответствие на използваната литература**. Нейното представяне в Увода (с. 8) е твърде схематично, без да е разположено в пряка връзка с целите и доминиращите в изследователската литература тези и аргументи, спрямо които дисертантът би трябвало да открие своята собствена теза. Въпреки това представеният труд като цяло свидетелства за задоволително ниво на запознатост със състоянието на изследванията по темата.

Привлечени са релевантни източници както за исляма, така и за национализма в Турция, включително на турски автори. Буди недоумение списъчното представяне от справочен тип на „някои по изтъкнати изследователи“ (с. 8–21). Представянето на упоменатите тук учени би следвало да е през призмата на техните тези и аргументи, пряко свързани с конкретната тема на дисертацията. Така например, не е ясно защо се дава биографична справка за „проф. д-р Цветан Теофанов“, когато в дисертацията просто е използван неговият превод на Корана на български език. При това изреждането на имена на автори с техните научни степени и звания е не само ненужно, но и крие риск от допускането на неточности – такъв е и случаят с проф. д-р Цветан Теофанов. Така избраният подход води до недостатъчна **коректност при цитирането**. Дадени са биографии на автори – „някои по-изтъкнати“ (вероятно защото по-свързани с темата) в Увода, както и „още над 40 по-изтъкнати“ в раздел „Историография“, поместен под формата на приложение в края на дисертацията (стр. 373). Научни публикации на някои от изследователите в това „историографско приложение“ обаче въобще не са използвани в хода на работата, а други са предадени с погрешно изписани имена и академични звания, напр. проф. д-р Петър Павлович (с. 376–377) – всъщност проф. д-р Павел Павлович, чиито трудове не са цитирани в дисертацията. Системата от позовавания противоречи на възприетите стандарти за цитиране на статия, монография и т.н. (вж. напр. бел. № 466 на с. 218 или бележките под линия на с. 221 и мн. др.). Ако авторът си бе направил труда да проучи актуални изследвания на български арабисти и специалисти по исляма, би могъл да види и как се цитира специализирана литература от типа на Лайденската енциклопедия на исляма, позоваванията към която винаги са неправилни (вж. напр. с. 52, бел. № 126; с. 55, бел. № 132; с. 61, бел. № 152 и т.н.). И все пак, въпреки неточности като посочените по-горе, Пламен Иванов е успял да привлече **представителен брой автори** и да вплете техните трудове в хода на собствения си дисертационен труд.

Трудно е да се оцени категорично **наличието на собствен принос**, какъвто трябва да проличи в самата дисертация, като бъде отразен синтезирано и в представения автореферат. Авторефератът в обем 44 страници като цяло отговаря на основните изисквания, предлагайки опит за обобщено представяне на дисертационния труд, макар и без да показва напълно ясно как и с какво точно предложеното изследване се вписва в състоянието на досегашните изследвания по темата и разработването на даден теоретичен модел около двете ключови парадигми – на исляма (ислямизма) и национализма. Петте обособени в Автореферата (с. 44) приноса се представени схематично, а някои от тях съвсем не могат да се отнесат към категорията на приносите. Така например, използването на „ок. 500 разнообразни източника“ в съчетание с „пряк дългогодишен професионален и личен опит от страната“ би могло да е част от подхода към изворите и събирането на свидетелства (включително етнографски) за разглежданите периоди, но само по себе си не е принос. Приносите в един научен труд са свързани с такива негови оригинални концептуални и методологически аспекти, чрез които – при отчитане на състоянието на изследванията и нюансите в конвенционалните аргументи – се формулира ясно нов момент (разкрит нов извор, аргументирана теза, въведен нов подход и т.н.) в нейното изследване. Струва ми се, че основният принос на дисертацията се състои в това, че е събран огромен по обем фактологичен материал, който успешно е разположен хронологически, за да се предложи логически представена периодизация на отношенията между национализма и ислямския фактор в Турция.

Дисертационният труд на Пламен Иванов е получил по-широко отражение в академичните среди чрез **разпространение на част от свързаните с него научни резултати** под формата на публикации. Някои от тях са в утвърдени сред историческата колегия научни списания (*Исторически преглед*, *Минало*), което показва че текстовете са преминали и през процедура на анонимно рецензиране. Другите свързани с Турция публикации, макар да не произтичат пряко от самия дисертационен труд, свидетелстват за широките интереси на автора в областта на историята и международните отношения. Не ми е известно, а и това не е посочено в предоставените материали по защитата, публикации на дисертанта на този етап да са използвани и цитирани от други автори.

Към така оценените достойнства и недостатъци на дисертационния труд могат да се добавят накратко и няколко други основни **коментари, бележки и препоръки**:

- В случаите, когато се предприема дълбочинен анализ по даден конкретен въпрос, дисертантът демонстрира много добри умения за развиването на изследователски аргумент. Силен момент в това отношение е откритото нееднозначно отношение на Ататюрк и кемализма към исляма (с. 134–140), умело контрастиран със случаите Атиф Ходжа и Кубилай. Тъкмо такива случаи – развити и разширени като показателни – биха могли да залегнат в основата на подход, който да разкрие драматичното напрежение между исляма и национализма като сблъсък, но и преплитане на идейно, социално и културно ниво. Движението на Фетхуллах Гюлен преди сблъсъка му с настоящото турско политическо ръководство на Партията на справедливостта и развитието предоставя подобна благодатна почва.
- Отделни сегменти на текста имат характера на недовършена чернова – наброски и събиране на материал, които имат нужда да бъдат финализирани. Това до известна степен е предопределено от справочно-енциклопедичния характер на избрания подход и важи както за споменатото по-горе „изнесено“ историографско приложение, така и за някои елиптични (и недовършени) изкази (напр. „внезапното“ представяне на „някои по-изтъкнати изследователи“ на с. 8).
- Географското (и геополитическо) понятие Близък изток се изписва в дисертацията неправилно – „Близък Изток“ (с. 17, 41 и мн. др.).
- Частта за исляма в Първа глава (от с. 22) съдържа редица полезни (за самия автор и незапознатия читател), макар и до голяма степен излишни, справочни данни за исляма и неговата история, които, освен че отклоняват читателя от темата и биха могли да се пояснят съвсем накратко при нужда, са изпъстрени с неточности. Когато използваме пряко относими към Турция ислямски понятия, при нужда бихме могли да ги предадем в тяхната турска версия, но иде ли реч за термини от класическата ислямска история и доктрина, привеждането на вече утвърдилите се в българската арабистика и ислямознание варианти е задължително. Така например, не може Сунната на пророка Мухаммад да се пояснява в скоби с турския термин *Sünnet*, сам свързан етимологически с араб. лексема *Сунна*. В техните турски версии би следвало да се предават реалии като републиканизъм (*cumhuriyetçilik*), национализъм (*milliyetçilik*), народничество (*halkçılık*), лаицизъм (*laiklik*), както това уместно е направил авторът (с. 119). Дефиницията на „класическия ислям“ на с. 23 е проблематична, а понятията като „салафи“ (вкл. на с. 45 и бел. № 104) – неясни, въпреки че вече са представени в научната литература.

- Изведените определения на понятията „политически ислям“ и „ислямизъм“ (от с. 40–46) не отчитат напълно актуалното състояние на изследванията по темата. Авторът обаче проявява интуиция за това, че ислямизмът и политическият ислям се използват като синоними. За да доизясни правилно тяхната концептуална история и съвременна научна употреба, дисертантът е трябвало да се запознае с вече налична и на български език научна литература, публикувана през последните години.
- Някои от вплетените в анализа паралели като този с Иран (с. 168–171) са твърде смели, а техният произход остава недоизяснен: принадлежат ли те на дисертанта или са част от текстове, битуващи в аналитичното пространство на медии и мозъчни тръстове. Освен религиозните различия (суннити и шиити) историческите и съвременните контексти в Турция и Иран са толкова различни, че всеки един от аргументите при прокарването на паралели между исляма/ислямизма и национализма/секуларизма трябва да бъде внимателно претеглян.
- Изобилстват неправилно транскрибирани думи и понятия от историята не само на „класическия ислям“, но и на Османската империя. Тук ще посоча само погрешно предадения, а същевременно ключов термин *милет* и съответно – милетската система (а не, както авторът я предава напр. на с. 59 като „миллет-системата“ – вж. с. 59, 60, 72 88, 90, 95 и др.), доколкото понятията са базисни за българската историография.

От една страна, така предложената дисертация показва недвусмислено, че нейният автор не е историк на исляма или специалист по неговата доктрина. От друга страна, трудът демонстрира добро разбиране за някои ключови процеси в Турция и от тази гледна точка ще бъде полезен за онези български читатели, които се интересуват от сложните взаимодействия между религията и национализма в една от най-важните държави с преобладаващо мюсюлманско население.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за защита труд отговаря на някои от основните изисквания за изготвянето на дисертация за придобиване на научната и образователната степен „доктор“. Синтезиран е огромен по обем материал, който е грижливо подреден хронологически, а част от него има и полезна познавателна стойност, препращайки към богат набор от събрани през годините източници. Ето защо, въпреки отправените критични бележки към методологията, съдържанието, структурата и научния апарат на дисертацията, общата ми оценка е положителна. С оглед на това смятам за възможно научното жури да присъди на Пламен Ангелов Иванов научната и образователната степен „доктор“ по професионално направление 2.2 История и археология.

30 юли 2022 г.

/проф. д-р Симеон Евстатиев/